

ВИБРАНІ ПРОБЛЕМИ З ІСТОРІЇ КНЯЖОЇ УКРАЇНИ

(Критичні зауваги до статей О. Оглоблина: "Рання історія України" та П. Полонської-Василенкової: "Княжа доба" і "Україна за литовсько-польської... доби" в "Енциклопедії Українознавства" 6, с. 406-436).

ДЕЯКІ зауваги до вибраних проблем з вище зазначених статей О. Оглоблина і Н. Полонської-Василенкової подав я в рецензії на зшиток 5-6 "Енциклопедії Українознавства" в "Києві", (журнал літератури й мистецтва в Філадельфії, р. II, січень-лютий 1951, ч. 1, с. 53-54). Я подав зокрема замітки до ролі варягів у Київській Русі в статті "Готи і варяги в українській історії," а тепер подаю ще зауваги до деяких важливих питань обговореної О. Оглоблином "Слов'янської епохи" та нарисів історії Н. Полонської-Василенкової до люблинської унії в 1569 р., коли то польські королі знесли остаточно залишки княжого ладу на українських і білоруських землях, що проіснували до того часу в прилучених до Польщі п. н. "Червоної Русі" Галичини (1349), Белзчини і Холмщини (1377) і Поділля по Мурахву (1432) та в межах т. зв. Великого Литовського (на ділі: литовсько-руського) князівства. Тому ці зауваги пишу під спільним наголовком "Вибрані проблеми з історії княжої доби України."

До поданого О. Оглоблином розселення слов'янських племен (с. 409) зазначу, що більші ріки не творили тоді племінних меж, тільки плем'я поселювалося по обох берегах ріки як головного комунікаційного засобу. Поляни жили на лівому березі Дніпра (Переяслав) по Сулу, дуліби або бужани жили над Бугом, але не "й до Дністра," дреговичі у водній області Прип'яті (Полісся), а не "між Прип'яттю й зах. Двиною," словени—над Ловаттю, Ільменським озером, Волхвою і Ладізьким озером, радимичі над Сожем і сумежною частиною Дніпра, в'ятичі над верхньою Десною і Окою. Нащадки дреговичів увійшли частинно в склад українського, частинно в склад білоруського народів.

Мстислав Хоробрий тмутороканський помер 1036, а не 1034 р. (с. 417)—як це подала Н. Полонська-Василенко. Причиною невдатного походу Ярослава Мудрого в 1043 р. на Царгород було те, що друга жінка Ярослава Федора була старшою дочкою останнього візантійського цісаря з македонської династії Константина VIII (†1043), отже Ярослав виступив з правами дідачності до візантійського престолу. Гл. "Історія України" стр. 98, Прага 1941, М. Андрусак.

В Любецькому з'їзді 1097 р. признано Давидові Ігоровичеві Волинь, а не її частину; другій частини Волині не дістали галицькі Ростиславичі. Земля в'ятичів була постійно під владою київських князів від Святослава I Хороброго (964-966 рр., с. 413) та після смерті Ярослава Мудрого стала наділом його сина Святослава II як чернигівського князя (с. 418 між Черниговом і Муромом), і від того часу ділила долю Чернигівщини (пор. с. 416-7 карта українських князівств у XI-XIII ст.). Отже Ольговичі не підкорили, тільки поділили призначене їм на любецькому з'їзді (с. 420) чернигівське князівство, що охоплювало головні волості колишніх сіверян і в'ятичів та частинно радимичів. Брянськ і Трубчевськ над Десною лежать на Сіверщині, а не на колишній В'ятиччині. Переяслав, Суздаль і Ростов

був наділом Всеволода I (с. 418) і залишалися згідно з любецьким снемом за його сином Володимиром II Мономахом (с. 420). Після поділу володінь останнього поміж його нащадками дві старші лінії Мономаховичів від Мстислава I Великого—Із'яславичі на Волині і Ростиславичі в Смоленську обстоювали свої права до київського велико-княжого престолу, від якого відганяв Із'яслав II Мстиславич свого дядька Юрія Мономаховича Довгорукого князя переяславського і суздальського. Коли внаслідок ослаблення України княжими міжусобицями половецькі орди пустошили її степову полосу, то найбільше потерпіла на тому Переяславщина, якої стан посідання скорчився до малої волості навкруги Переяслава. Тимто старший син Юрія Андрій Боголюбський волів вибрати для себе Суздальщину, якої простір постійно поширювався коштом фінських земель, а Переяславщину залишив своєму молодшому братові Глібові (†1171), що став його намісником у Києві в 1169-70 рр. В 1172 р. був київським князем ще молодший Юрієвич Михалко (†1176), що не залишив нащадків; по Глібові залишився його син переяславський князь Володимир (†1187), за яким плакала дуже Україна (“о нем же Украина много постона”). Він тримав усе з українськими князями. Суздальсько-московська лінія виводилася від наймолодшого Юрієвича Всеволода (†1212), бо сини Андрія Боголюбського (†1172) померли ще перед батьком. Щодо Тмутарокані, то після смерти Ярослава Мудрого вона мала бути наділом чернігівського князя Святослава, але ізза віддалі від Чернігівщини її відокремили спершу князі-ізгої, згодом половці (XII ст.). Полісся залишилося за нащадками Святополка II Із'яславича згідно з любецьким снемом, тоді коли всупереч його постановам ізза розрухів у Києві великим київським князем став переяславський князь Володимир Мономах. В родоводі поліських Рюриковичів є турівський князь В'ячеслав Ярославич, внук Святополка II, в другій четвертині XII ст.; тому сумнівним є те, що за турівського князя в часах Мстислава I (1125-32) вважають Юрій Вернарський (*Kievan Russia, New Haven 1948, с. 97*) і Н. Полонська-Василенко (ЕУ с. 420) В'ячеслава Мономаховича.

При згадці Н. Полонської-Василенкової (с. 427) про “татарських людей” за короля Данила видно, що авторка за цих людей вважає болохівців, що з своїми князями ворохобилися проти нашого короля й воліли бути під безпосередньою татарською зверхністю; були це не зовсім засимільовані громади зайшлих з Семигороду волохів та степових кочовиків торків. З них повстала верства татарських підданих— “людей каланних” і “ординців,” що проіснували на українських землях—як це виказує Ю. Вернадський (“The Royal Serfs (Servi regales) of the “Ruthenian Law” and Their Origin”, “Speculum” Vol. XVI, No. 2. Cambridge, Massachusetts, Apr. 1951, с. 255-64) по звичаєвому “руському праві” до люблинської унії.

Юрій I (1301-15) не титулувався—“королем малої Русі.” (с. 428) тільки—як це видно з його печатки (мал. 326)—“королем Русі.” Назви “Мала Русь” ужив уперше царгородський патріярх, коли висвятив у 1302 р. окремого галицького митрополита Нифонта, а “князем малої Русі” називав себе внук Юрія I по матері галицько-волинський князь Болеслав-Юрій II Тройденевич з роду мазовецьких П'ястів (1323-40).

В бібліографії Н. Полонська-Василенко подає “Історію Холмщини й Підляшша” проф. д-ра Мирона Кордуби (Краків 1941), “Галицько-Волинську державу 1290-1340 рр. у нових дослідях” Вол. Мацяка (Авгсбург 1948) та “Останні Романовичі” автора цих рядків (Наук. Збірник Укр. Вільного Університету, ювілейне вид. т. V. Мюнхен 1948, с. 1-12). Але з тих джерел не виходить, щоб: “Після смерти Юрія II Болеслава почалася бо-

ротьба за Галичину та Волинь. Дмитро Любарт, литовський князь, посвоячений з Юрієм II, зайняв Волинь. Там його без опору прийняло громадянство. Неабияке значення мало те, що він був православний. Він сподівався поширити владу й на Галичину, але тут зустрів суперника в особі поль. короля Казимира, теж посвояченого з Юрієм II. Він пішов (1340) на Галичину, щоб “помститися” за смерть Юрія II.” Дослідки вище згаданих істориків доводять, що Дмитра Любарта взагалі не було ні в Галичині ні на Волині в першій половині 40-их рр. XIV ст. Вперше документально зазначений він як галицько-волинський володар у 1347 р., коли до нього писав царгородський патріярх Ісидор Вухаріс про знесення окремої галицької митрополії, чого домагалися від нього московський князь Симеон Гордий і митрополит Теоґност.

Мацяк і автор цієї розвідки приймаємо, що згадка на святоюрському дзвоні з 1341 р., вилитою в пам'ять перемоги над поляками, про тогочасного “князя Дмитра” не відноситься до Любарта, тільки до провідника галицько-волинських боярів Дмитра Детька, який—на нашу думку—був навіть княжого роду. Тому, що в тому часі згідно з родоводом князів Острозьких жив Дмитро, син Василька Романовича спершу слонимського князя, згодом воеводи у своїх волинських дядьків князів Володимира Васильковича і Мстислава Даниловича, я висловлюю здогад про можливість тотожності Дмитра Васильковича з Дмитром Детьком. Прізвище “Детько” можна вивести саме від стану посвоячення воеводи Дмитра з князем Болеславом-Юрієм II, для якого Дмитро Василькович був саме дядьком. З того виходило б, що згадувані польськими літописцями Янком з Чарнкова і Яном Длугошем провідники опору галицько-волинських бояр проти польського наїзду в 1340 р. Дмитро Детько і Данило з Острога були батько і син. Можна навіть здогадуватися, що Любарт прибрав при своєму хрещенні ім'я Дмитро, щоб успадкувати популярність оборонця незалежності галицько-волинської держави і міг бути навіть зятем Дмитра Детька. Любарт прогнав з Волині місцевих князів Данила і Юрія, я їх уважаю за нащадків Мстислава Даниловича, які склали ленну чолобитню в Холмі королеві Казимирові і залишилися холмськими князями до 1377 р. (Спершу княжив Данило, відтак у 1359-77 його син Юрій). Король Казимир зайняв щойно в 1349 р. майже всю Галичину і Волинь, а Любартові залишив тільки Луцьк, але в наступних роках король утратив Володимир, Белз, Берестя і інші міста. Хоч Любарт понав у 1352 р. у полон мадярів, союзників Казимира, проте король у договорі з Литвою мусів відступити литовсько-руським князям Володимир, Луцьк, Белз, Холм і Берестя. Крем'янець мав держати литовський князь Юрій Наримунтович як ленно “від литовських князів і від короля,” а Львів залишався під королем. Після успішнішої війни Казимира з литовцями в 1366 р. стали королівськими ленниками князі: белзький Юрій Глібович-Наримунтович, холмський Юрій Данилович і володимирський Олександр Коріатович. Щойно в 1377 р. за угорсько-польського короля Людвика I поляки зайняли Белз і Холм, де вже більше не було окремих князів. Який договір має на думці Н. Полонська-Василенко, коли пише: “За договором (1362) з Любартом Галичина, Холмщина та зах. Волинь залишилася за Польщею”? Бо щойно в 1377 р. зайняла Польща західню окраїну Волині (Крем'янець, Олесько, Перемишль, Городло і Лопатин), яку відзискав назад Любарт у 1382 р.

Н. Полонська-Василенко не згадує нічого про те, що крім поляків і литовців рушили на південно-східні галицькі волості волоські воеводи з північного Семигороду з своїми підвладними між українські оселі на північно-східньому збіччі Карпат, над верхньою Молдавою, Сучавою, південним Сере-

том та середнім Прутом, сягаючи на захід по Черемош і на північ по Дністер. Вони оснували на цій території молдавське князівство зі столицею в Сучаві. Українське населення, яке там залишилося, стояло культурно вище від волохів, яких верхівка ще в Семигороді зіслов'янилася під впливом сусідніх слов'ян: болгарів, сербів, і українців, чого доказом були імена перших молдавських князів—воєводів Драгоша (1352-3) й Богдана (1359-64). Тимто аж до XVII ст. урядовою мовою в Молдавії була тогочасна книжня українська мова, цебто народня з домішкою церковно-слов'янської, а молдавські князі звали себе з українська “господарями.”

Не займається теж Н. Полонська-Василенко долею Закарпаття в княжій добі, згадуючи тільки, що князь Лев дістав його частину від Угорщини (с. 427). Можна було подрібніше дещо згадати про ту частину укр. земель.

Шан. авторка також не висвітлює історії київського князівства від пол. XIII ст. до опанування Києва 1362 р. великим литовським князем Ольгердом. Правда, про київських князів у часах татарської зверхности є тільки літописні уривкові згадки. Тому, що хан Батий віддав Київ суздальському князеві Ярославові Всеволодовичеві (1191-1246), який перший поспішився з чолобитнею в Золоту Орду, деякі літописи називають київськими князями його синів: Олександра (†1263) та Ярослава (†1272). З Ольговичів мав княжити в Києві в другій половині XIII ст. Іван-Володимир, з смоленських Ростиславичів—овруцький князь Андрій. В XV ст. по новгородським вісткам був у 1331 р. київським князем Федір; Густинський літопис згадує Федора в 1361 рр.; Іловайський вважає його за сина Святослава Глібовича, брянського князя з вітки смоленських Ростиславичів; Грушевський здогадується, що Федір походив з Ольговичів, хоч у родоводі смоленських Рюриковичів він приймає, що брянські князі подібно як і смоленські були нащадками Мстислава Давидовича, внука Ростислава і Мстиславича. Західньоруський літопис з XVI ст. подає, що київський князь Святослав (у деяких списках: Станислав) разом з переяславським Олегом, брянським Романом та луцьким Львом боронили Київ перед литовським князем Гедимином; два останні полягли, подібно як володимирський князь Володимир, два перші втікли до Брянська. Тенденцією цієї легенди литовсько-руського літопису є зв'язати підбій Києва, подібно як і Волині, з Гедимином, що пізніше доконали його сини Любарт і Ольгерт; але літопис не натякає цілком про литовсько-татарський бій за Київ.

Дослідники княжих монет подають з 1356-64 рр. київські монети князя Романа II Михайловича брянського із знаком хоругви, що є також на монетах київського князя Володимира V Ольгердовича. В початках другої половини XIV ст. був висвячений болгарським патріярхом всупереч царгородському київський митрополит Теодорит (1353), піддержуваний місцевим князем та авторитетним великоновгородським архієпископом православним святим Мойсеєм (†1360) проти мнених “київських” митрополитів “усієї Русі”: московського Олексія й литовсько-руського Романа в Новгородку. Останнього піддержував великий литовський князь Ольгерд Гедимінович, який у 1362 р. зайняв Київ, усунув місцевого князя й посадив на його місце свого найстаршого сина, що разом з православною вірою прийняв ім'я Володимира. Татарська зверхність над Києвом у тому часі була тільки номінальна, тому, що в половині XIV ст. завдяки незгоді між ханами в Золотій Орді Україна відітхнула свобідніше і стара її столиця перебрала на себе свою давню ролю княжої і церковної митрополії. Отже виходить, що Ольгерд не визволив її зпід татарського ярма.